

Culturele kroniek

Literatuur

Jeroen Brouwers (°1940).

De laatste deur van Jeroen Brouwers.

Net vóór het begin van het Orwell-jaar 1984, heeft De Arbeiderspers alle zeilen bijgezet om het zelfmoordboek *De laatste deur* van Jeroen Brouwers, een belangrijk boek in zijn oeuvre tot heden, op de markt te brengen. In een 553 pagina's dikke band, de „jeroenstoot“ waarmee het jaar beëindigd werd dixit uitgever Martin Ros, zag de (nu al jaren in Exel in de Achterhoek toevende) auteur eindelijk zijn „essays over zelfmoord in de Nederlandstalige letteren“ héél verzorgd bijeen. Je vraagt je af, hoe iemand ertoe komt een bijbel van zelfmoordende schrijvers samen te stellen? Wat drijft een schrijver als Brouwers vijftien jaar lang naar archieven en bibliotheken om er, tussen het eigen literair-creatieve werk door, uit encyclopedieën, tijdschriften, boeken, naslagwerken allerhande zelfmoorddocumentatie op te spitten? Waarom schrijft iemand tientallen (en meer?) brieven om informatie naar familie en bekenden van iemand wie zelfmoord heeft begaan? Het toeval wellicht, want veel, zoniet alles in het leven heeft daarmee te maken. Bij W.F. Hermans las ik onlangs „Wij zijn als regendruppels tegen het raam van een

voortrazende trein geblazen, die met kleine rukjes verderkruipen; niemand kan precies voorspellen welke weg ze zullen volgen, al komen ze op den duur wel allemaal aan de rand van het glas terecht, om te vervloeien en te verdwijnen“.

Het toeval dus, ook in het leven van Jeroen Brouwers (°1940). Heeft hij in 1970 niet haast van nabij de nadrukkelijke en theatraal voorbereide zelfmoord van zijn vriend en bijna-buurman, de schrijver Dirk De Witte meegeemaakt? En na een tussenpoos van precies zeven maanden, een winter en een lente, de zelfmoord (op exact dezelfde wijze) van Anneke Hoegaerts, de weduwe van Dirk De Witte, twee trouwringen aan d'r vinger? Was er niet Brouwers' vriendin Anne W(alravens), die zich op 29 maart 1973, 23 jaar oud, ophing en aan wier nagedachtenis *De laatste deur* is opgedragen? En op woensdag 5 oktober 1977 ging, in de woning van een vriend in de Meestraat te Brugge, de dichter Jotie T'Hooft tot het uiterste, door met een overdosis cocaine zijn eigen dood te veroorzaken? En alsof twee schrijvers-zelfmoordenaars en één vriendin niet genoeg waren, schoot in 1978 alweer een vriend van Brouwers, Jan Emiel Daele, uitgedost in de kleren die hij wenste te dragen, witte handschoenen aan, met een vuurwapen zijn vrouw en zichzelf dood, het kind Marius achterlatend.

Drie schrijvers-zelfmoordenaars die hij van nabij heeft gekend (ik ken niet één zelfmoordenaar, laat staan een schrijver-zelfmoordenaar), dat is veel, bijna te veel om toevallig te zijn, moet Brouwers hebben gedacht. Zijn brede, niet aflatende belangstelling voor het thema van de zelfmoord kan dus zeker ten dele, door deze coïncidenties worden verklaard.

Aandachtige lezers van Brouwers' romans en verhalen zullen trouwens geen grote ogen hebben opgezet bij het verschijnen

van dit monument voor de gevallen, waarin de laatste eer **bewezen** wordt aan wie door die (soms onwaarschijnlijk) vreemde deur is heengegaan. Meer dan één keer immers heeft hij dit elegische dodenboek aangekondigd. Voerde hij in zijn klein meesterwerk *Zonder trommels en trompetten* (1973) - „een markante anekdote uit het leven van Jeroen Brouwers door hem zelf verteld“ - niet Dirk De Witte ten tonele onder de doorzichtige naam Lorentz Blanke? Spookten in die novelle al niet reeksen namen van literaire zelfmoordenaars rond, een referentie naar De Wittes ambitie om er ooit een studie over te maken? En van de kat Carrabas, „markies van Vosse en aanpalende heerlijkheden“, kon je vermoeden dat hij door zelfmoord is gestorven doordat hij zich met voorbedachten rade te goed kan hebben gedaan aan het lijk van een vergiftigde muis. Eindigde zijn autobiografische verhaal *De Exelse testamenten* (eerst verschenen in *Tirade*, 1978, XXII, nrs. 240-241; een jaar later opgenomen in zijn - eerste - *Kladboek*) niet met de beschrijving van de zelfmoord van zijn vriendin Iris (Anne W.), die hij in *Zonsopgangen boven zee* (1977) allegorisch „vrouwe Aurora“ had genoemd? Ook de roman *Het verzonkene* (1979) en *Et in Arcadia ego* - een verhaal uit 1981 over de dood van de haan Aloysius - zou ik in dit verband ter sprake kunnen brengen.

Dat Brouwers, geschokt én geboeid door de moedwillige dood van zoveel bekenden, al schrijvend met dé vraag worstelt: waarom in 's hemelsnaam „begaan“ (niet „plegen“; dat woord luidt te criminaliserend, p. 202) mensen zelfmoord?, hoeft verder geen verwondering. „Ik ben een schrijver die zijn eigen leven boekstaaft, boek na boek zijn autobiografie aanvullend, zijn bestaan verklarend, zijn opvattingen verhelderend, in de hoop aldus op den duur tot inzichten

te komen". (p. 14) Schrijven verschaft hem inzicht in zijn eigen (hachelijk) bestaan en vormt bovendien een middel om dat bestaan literair te bestendigen en na zijn dood, beter dan kinderen, een bijeengespaard kapitaal of een lap grond, een eind te verlengen. Ergens heeft Brouwers zichzelf genoemd: „de schrijver van het In Memoriam van deze tijd". Hun dood heeft deel uitgemaakt van zijn leven; door hun doodsgeschiedenissen te schrijven, werkt hij verder aan zijn levensgeschiedenis. Ook in *De laatste deur* doet hij dat met een geweldige inzet, ondanks de vele muren van zwijgzaamheid waarop hij door de jaren heen is gestuit (cryptische informatie, gesloten archieven, weinig mede-deelzame nabestaanden), én met een groot stilistisch meesterchap. Niet altijd even persoonlijk als van Brouwers kon worden verwacht (van de achttien schrijvers-zelfmoordenaars die hij uitvoerig uit het dodenrijk terugroept, heeft hij er maar drie persoonlijk gekend), maar ook nergens polemisch, zelfs niet als het gaat om namen waar hij eerder al ongenadig de vloer mee heeft aangeveegd. Er staan dus (weer) ontroerend mooie hoofdstukken in dit boek, b.v. het eerste over Daele, die niet beter kon schrijven en het laatste over De Witte, die met raadsels en spelletjes tot in zijn morbiede doodsuur de „grote mythe voor zichzelf" heeft proberen te brouwen, maar ook tussenin: over het deerniswekkende junkiefenomeen Jotie T'Hooff, de jongste zelfmoordenaar in de Nederlandstalige letteren, hier in vijftien pagina's zo juist en menselijk (zo anders ook dan in Walter Nelissens biografietje uit 1981) geportretteerd, én over de (eigenlijk staatloze) letterkundige Gerth Schreiner, een actieve tegenstander van het nazi-regime, die samen met Mies Blomsma in de nacht van 15 op 16 mei 1940 (twee dagen voor mijn geboorte) in het huis van zijn schoonouders te Laren stierf ten ge-

volge van een overdosis slaapmiddelen (de enige dubbele zelfmoord in onze beide, lage landen; Blomsma was 34, Schreiner op vier maanden na 48).

Hoewel Brouwers de literaire betekenis van de (meeste) doden in dit memorboek (het weze terloops opgemerkt) minimaal acht, moet toch alles uit de levensgeschiedenis worden vereeuwigd, want weldra is er geen enkele getuige meer in leven, - „de tijd komt, dat het allemaal eeuwen geleden is gebeurd". (p. 503) Omdat „sterfelijkheid met onsterfelijkheid" moet worden bekleed, „en vergankelijkheid met onvergankelijkheid" (p. 14) streeft hij, in alles wat hij schrijft, naar het volmaakt mogelijke. Dat hij de doden „met zo groot mogelijke liefde, en, kan het tevens, zo groot mogelijke schoonheid" wil gedenken, is goed. Nil nisi bene. In het merendeel van de portretten slaagt Brouwers daar ook wonderwel in. Zonder een ethisch oordeel uit te spreken. „Ik trek mijn schouders op, ik weet het niet, ik beweer het niet, ik suggereer het ook niet". (p. 71) „Ik oordeel niet". (p. 257) De feiten moeten voor zich spreken, dat is een goed uitgangspunt voor deze zelfmoordencyclopedie. (Hebben Kerk en Staat niet eeuwenlang het verschijnsel ongelooft streng bestreden?) Toch wijkt Brouwers zelf wel vaker van die visie af, b.v. als hij de zelfmoordmethoden van Jan Emmens, Jan Arends en Dirk De Witte tot in de typografie van hun teksten poogt terug te vinden: Emmens' gedicht *Solipsisme* heeft grafisch gezien, de vorm van een trap. Brouwers schrijft: „Toen hij dit gedichtje maakte en van een ook al zo veelzeggende titel voorzag, moet hem al min of meer duidelijk zijn geweest op welke manier zijn dood zich zou voltrekken". (p. 394) De gedichten van Jan Arends waren typografisch vaak langgerekt. Volgens Brouwers kan men er de „vorm" in zien van de zelfmoordmethode die

Arends op zichzelf heeft toegepast: - die van „een sprong in de diepte" uit het raam van zijn etagewoning aan het Roelof Hartplein in Amsterdam, op de dag dat zijn bundel *Lunchpauzegedichten* verscheen, 21 januari 1974. En wat De Witte betreft: die deed zichzelf op 27 december 1970 de dood aan door zich in zijn garage in zijn auto (een witte Anglia) op te sluiten, nadat hij een tuin- en stofzuigerslang, verbonden aan de uitlaat, door het waterafvoergat in de bodem van die auto had geperst. Vervolgens draaide hij voor het laatst in zijn leven de contactsleutel om, trok de choke uit en hoorde toen het gas naar binnen stromen. Wel had hij alvorens zichzelf in te blikken, nog slaaptabletten van het merk Bellanox (wat „goede nacht" betekent) genomen. Men vond hem, 36 jaar oud, „met een glimlach op de mond". De laatste, ongebundeld gebleven prozatekst van De Witte heet: *Een bosje rinkelende autosleutels*. Datzelfde autosleuteltje - voor Brouwers een symbool van zijn dood - vinden we terug op het achterplat van zijn in 1969 gepubliceerde verhalenbundel *De formule van Lorentz*, waarop de tekst in de vorm van een grote sleutel nog door De Witte zelf werd ontworpen.

Tenslotte mag men niet uit het oog verliezen dat dood, liefde, literatuur en schuld dé themaconstanten in Brouwers' autobiografisch-literaire werk vormen en je begrijpt nóg beter waarom de belangstelling van de Exelse auteur haast vanzelfsprekend een wetenschappelijke culminatie vinden moest in deze indrukwekkende zelfmoordgalerij van zeven signalementen („niet méér heb ik willen - en in bepaalde gevallen zelfs kunnen - doen dan een „signalement" geven van deze gestorvenen" (p. 121): Willem van Haren, Cornélie Huygens, Gerlof van Vloten, S.G. van der Vijgh, Johan van 't Lindenhout, Jules Persyn en Gust L. van Roosbroeck), vier le-

vensberichten (van schrijvers „die wensten of zich gedwongen wisten te sterven 'ter wille van het leven', dit is: ten gevolge van het Hitlerbewind" (p. 245): Menno ter Braak, Jacob Hiegentlich, Gerth Schreiner en Halbo C. Kool) en zeven literaire biografieën (waarin het leven en de zelfmoord van Hein de Bruin, Frans Babylon, Jan Emmens, Jan Arends, Jotie T'Hooft, Jan Emiel Daele en Dirk De Witte hoofdzakelijk vanuit hun literaire werk worden benaderd). En het is niet omdat *De laatste deur* het in de ondertitel over „zelfmoord in de Nederlandstalige letteren" heeft, dat Brouwers zich beperkt tot de minder dan vijftientig schrijvers die als zodanig bekend staan, sedert de Friese diplomaat en dichter Willem van Haren in 1768 als eerste zelfmoord beging door een poeder-tje in een glas wijn om te roeren en op te drinken. Integendeel, in het boek verwerkt hij schrijvers-zelfmoordenaars uit andere taalgebieden en vorige eeuwen (b.v. Heinrich von Kleist, Thomas Chatterton, Attila József, Jacques Vaché), alles bij elkaar misschien 150 („Ik voel een weerzin tegen 'tellen', schrijft Brouwers op pagina 423, „ik leg geen kerkhof aan, het gaat mij niet om statistieken"), met daarbovenop nog eindeloos veel namen van verzonkenen uit de wereld van popsterren, filmacteurs, schilders, psychiaters, musici, politici, enz.

Het is haast vanzelfsprekend dat ik vele uren in dit hallucinant verhalenboek heb zitten lezen. Gefascineerd door de boeiende geschiedschrijving op een gebied waar nog vrijwel niets was gebeurd en meegesleurd door Brouwers' belezenheid, de toon van solidariteit, het meevoelen met zoveel menselijk falen, de stroom van informatie, zó gekanaliseerd dat de lezer van hoofdstuk tot hoofdstuk nauwkeuriger geïnformeerd raakt, én het onmiskenbare talent van een schrijver die uit lelijkheid en verval

een boek vol schoonheid haalt.

Deze bijzonder grondige studie heeft veel verdiensten. Eén ervan wil ik nog even noemen. *De laatste deur* biedt nl., naast zestien chronologisch geordende portretten van schrijvers die „tragisch" of „noodlottig" of „plotseling" aan hun eind gekomen zijn, in- en uitgeleid door de zéér autobiografische verhalen over Daele (de voorlopig laatste in de rij) en De Witte, vele leerrijke bladzijden over het thema literatuur en zelfmoord in het algemeen. Daarin licht de auteur gemeenplaatsen toe (het werk van een schrijver die zelfmoord begaat, zou daardoor grotere bekendheid krijgen, wie schrijft die blijft, vergeet het maar), verwijst hij geruchten naar het rijk der fabelen (Multatuli, Couperus, Carry van Bruggen e.a. zouden zelfmoord begaan hebben), preciseert hij meningen (b.v. i.v.m. de „trage zelfmoord" van wie aan de drank zijn doodgegaan), signaleert hij constanten (zelfmoord is zelden een onbezonnen wanhoopsdaad, schrijvers blijken de zelfmoordmethode vaak in hun werk te hebben beschreven, en zodra hun keuze gedaan is, wordt hiervan niet meer afgeweken enz.), haalt hij motieven en redenen aan en behandelt hij uitspraken betreffende zelfmoord en taal, zelfmoord en bijbel, zelfmoord en psychiatrie, zelfmoord en polemieken enzovoort.

Kortom. *De laatste deur* is een ongemeen rijk document, dat door diepgang en persoonlijke benadering onlosmakelijk behoort tot Brouwers' oeuvre, met de vanzelfsprekendheid waarmee een baksteen een deel is van een muur, én dat tal van levensgeschiedenissen vereeuwigd van diegene die daar bij leven en welzijn vaak zelf niet toe in staat is geweest.

Luc Decorte

Brouwers, J., *De laatste deur. Essays over zelfmoord in de Nederlandstalige letteren*, De Arbeiderspers, Amsterdam, 1983, 533 p. (Synopsis).

De blauwe bruid (Ger Verrips).

Van goede schrijvers wordt verwacht dat ze om literair-esthetische redenen passie en emoties in goede banen weten te leiden. Passie heet in onze efficiënte en normatieve cultuur tweederangs te zijn, als ze te direct is. Het bespelen van de lezer wordt te doorzichtig, de boodschap te eenduidig en gericht. Daarom wedt de schrijver, door sublimatie of ironie, of wat dan ook, op het zijdelingse effect. Hoe dan ook op die manier gaat veel interessants verloren, en zijn de Nederlandstalige letteren bijvoorbeeld zo mat. Sommige schrijvers blijven onbesproken, en feministische romanschrijvers worden om deze reden door sommigen doorgaans niet ernstig genomen. Toch produceren die auteurs ook meeslepende en onthullende boeken. Hun capaciteiten kunnen zo hoog zijn, dat het onderscheid tussen artisticeiteit en passie vervaagt.

Ger Verrips is zo iemand. Hij publiceert al jaren proza en toneel, maar stootte nooit door tot de topplaat. Zijn nieuwste boek *De blauwe bruid* is een roman over mensen, zoals men tegenwoordig een betere film zou maken over mensen: vlot verteld, een goeie en wat ingewikkelde intrige, interessante personages. Maar ook: drama, crisismomenten, een open einde. Ingrediënten die heel goed in een scenario gedoseerd kunnen worden, maar waarbij alles van de uitwerking afhangt. Welnu, Verrips schrijft vakkundig en intelligent genoeg, om veel meer dan een verkoopbaar produkt af te leveren. Het is goed dat *De blauwe bruid* geschreven is; zo'n roman is in de hedendaagse literaire constellatie noodzakelijk en onvermijdelijk.

De blauwe bruid is een ontwikkelingsroman en een karakterroman. Geen vernieuwend of hoogst origineel werk maar Ger Verrips heeft aan de oude bestaande traditie toch een en an-